

OFFICIAL PRESS RELEASE

22 Sanuali 2018

Fakamatala Fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga ki 'Aokosi 2017

Na'e tali 'e he Poate 'a e kau Talēkita 'a e Pangikē Pule Fakafonua 'o Tonga' 'i he'enau fakataha na'e fakahoko 'i he 'aho 17 'o Sanuali 2017, ke tuku atu 'e he Pangikē Pule Fakafonua 'a Tonga' 'a e Fakamatala Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga ki 'Aokosi 2017. Ko e fakamatala ko 'eni' 'oku hā atu ai 'a e vakai ki he ngaahi fakalalaka faka'ekonōmika 'i Tonga ni' mo e founa ngāue 'a e Pangikē Pule' 'i he māhina 'e ono ki 'Aokosi 2017. 'Oku toe tuku atu foki 'e he Fakamatala ko 'eni' 'a e fakafuofua 'a e Pangikē Pule' ki he kaha'u'.

'Oku kei hokohoko atu ai pē 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga lolotonga 'a e Pangikē Pule' ke faka'ai'ai mo pāotoloaki 'a e ngaahi ngāue faka'ekonōmika 'a e fonua'. 'Oku taumu'a 'a e ngaahi tefito'i tu'utu'uni fakapa'anga' ni ke siofi mo muimui'i ofi e ngaahi fakalalaka faka'ekonōmika fakalotofonua' mo tu'apule'anga', tokangaekina e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga' ke pukepuke e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga' pea mo langa hake ha sisitemi fakapa'anga' 'oku malu mo lelei.

'Oku kei tu'uma'u pē 'a e fakafuofua 'a e Pangikē Pule' 'e mālohi 'a e tupu faka'ekonōmika fakalotofonua' 'aki 'a e peseti 'e 3.7 'i he ta'u fakapa'anga 2016/17, 'o ma'olunga eni 'i he tupu peseti 'e 2.7 na'e fakafuofua' 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IMF Article IV) 'i he'enau 'a'ahi ne fakahoko 'i Sepitema 2017. 'Oku fakafuofua koe tupu faka'ekonōmika ko 'eni' 'e fakatefito ia mei he ngaahi fakalalaka 'i he sekitoa langa', ngaahi fiema'u faka'api', toutai', pea pehee foki 'i he sekitoa keli'anga koloa mo e maka'. Na'e hoko 'a e ngaahi katoanga lalahi 'i he lolotonga 'a e ta'u kae pehee ki he ngaahi fakalalaka 'i he ngaahi ngāue faka'ekonōmika 'i he ta'u fakapa'anga 2016/17, kene tokoni'i 'a e tupu 'i he tu'unga faka'ekonōmika 'a e fonua'. 'Oku fakafuofua 'e peseti 'e 4.0 'a e tupu faka'ekonōmika fakalotofonua' ki he ta'u fakapa'anga 2017/18, 'a ia ko e holo hifo eni mei he peseti 'e 4.8 'i hono fakahoa ki he fakafuofua ne tuku atu 'i he Fakamatala Fokotu'utu'u Ngāue Fakapa'anga 'i Fepueli 2017. Ko e liliu ko 'eni ki he fakafuofua 'i he tupu faka'ekonōmika fakalotofua', na'e fakatefito ia mei hono kaniseli 'a hono fakahoko mai e Sipoti 'a e Pasifiki' 'i he 2019, 'a ia tene fakatuai'i 'a e tupu 'i he sekitoa fakatupu koloa' mo e ngaahi ngāue' 'o hangē koia na'e fakafuofua'i'. Kaekehe, 'oku kei ma'olunga pē 'a e fakafuofua ko 'eni' 'i he tupu peseti 'e 3.4 ne fakafuofua'i 'e he Kautaha Pa'anga Fakavaha'apule'anga 2017 (2017 IMF Article IV).

Na'e fakafiemālie pē 'a e hihiki 'i he totongi fakalūkufua 'o e koloa' 'i 'Aokosi 2017 'o fakahaa'i mai ai 'a e holo 'i he ma'olunga 'a e totongi koloa' 'i he ta'u kuo'osi', 'i he taimi na'e kamata ngāue'aki ai 'a e totongi fo'ou ki he tukuhau 'eikisia' 'a ia na'e kamata 'i Siulai 2016. Na'e holo māmālie 'a e totongi koloa fakata'u' ki he peseti 'e 5.2 'i 'Aokosi 2017. Ko e holo 'eni mei he tu'unga ma'olunga ko e peseti 'e 8.9 'i Fepueli 2017 pea mo e hiki peseti 'e 5.1 'i 'Aokosi 2016. 'Oku kei ma'olunga pe foki 'eni' 'i he tu'unga fe'unga 'a e Pangikē Pule' ki he totongi 'o e ngaahi koloa' 'a ia ko e peseti 'e 5 ki he ta'u. 'Oku fakafuofua foki 'e he Pangikē Pule' 'e kei tu'uma'u pē 'a e tu'unga ma'olunga 'i he totongi fakalūkufua 'o e ngaahi koloa' 'o makatu'unga mei he toe hiki hake 'i he totongi tute' mo e tukuhau 'eikisia' 'a ia na'e kamata ngāue'aki 'i 'Siulai 2017. Kaekehe, 'oku fakafuofua 'e holo 'a e totongi fakalūkufua 'o e ngaahi koloa' mei Fepueli 2018, 'o ma'ulalo 'i he tu'unga fe'unga 'a e Pangikē Pule' 'a ia koe peseti 'e 5 ki he ta'u

'I he māhina 'e 6 kuo'osi' ki 'Aokosi 2017, na'e tokoni 'a e hulu \$27.4 million ko ia 'i he palanisi fakalūkufua 'o e fehū'aki pa'anga mo muli', ki he hiki hake 'i he tu'unga 'o e pa'anga talifaki 'a e pule'anga' 'i muli' ki he \$405.0 miliona. Na'e fe'unga 'a e tu'unga 'o e pa'anga talifaki' pea mo e māhina 'e 6.9 'o e koloa mo e ngaahi ngāue hū mai mei muli', 'a ia 'oku kei ma'olunga 'aupito pē 'eni' 'i he tu'unga fe'unga 'oku fiema'u 'e he Pangikē Pule', ko e māhina 'e 3 ki he 4 'o e koloa mo e ngaahi ngāue hū mai mei muli'. 'Oku fakafuofua 'e kei 'i he tu'unga fakafiemālie ai pē 'a e pa'anga talifaki 'i muli 'a e pule'anga' makatu'unga mei he fakafuofua 'e toe lahiange 'a e līpa'anga mai mei muli', pa'anga hū mai mei he uta koloa ki muli', ngaahi pa'anga tokoni fakapatiseti moe tokoni ki he Pule'anga' mei he ngaahi hoa ngāue fakalalaka 'a e fonua', neongo 'oku fakafuofua 'e toe hiki hake mo e lahi 'o e hū koloa mei muli'.

Na'e 'i he tu'unga fakafiemālie' pē 'a e ngaahi pangikē 'i he māhina 'e 6 ki 'Aokosi 2017. Ne kei 'i he tu'unga lelei pe 'a e sino'i pa'anga tefito (capital) 'a e ngaahi pangikē, makatu'unga mei he tu'unga ma'olunga 'a e tupu fakapa'anga' (profitability), pea mo e kei ma'ulalo 'a e ngaahi nō palopalema'. Na'e kei hokohoko atu pē 'a e hiki

'i he pa'anga fakalūkufua 'a e fonua' (broad money) pea mo e pa'anga ngāue (liquidity) 'a e ngaahi pangikē makatu'unga mei he tu'unga ma'olunga ne a'u ki ai 'a e ngaahi nō kuo tuku atu 'e he ngaahi pangikē 'i 'Aokosi 2017 pea mo e toe lahi ange 'a e fakahū pa'anga ki he ngaahi pangikē 'i he māhina 'e 6 ki 'Aokosi 2017. Na'e hiki hake 'i 'Aokosi 2017 'a e lahi 'o e ngaahi nō 'i hono fakahoa ki he lahi 'o e ngaahi fakahū pa'anga' (loan/deposit ratio) ki he peseti 'e 75.2%, 'a ia ne ma'olunga eni mei he peseti 'e 73.3 'i Fepueli 2017 'a ia 'oku kei ma'ulalo pē 'i he peseti 'e 80 kuo tu'utu'uni 'e he Pangikē Pule' ke a'usia 'e he ngaahi pangikē'. 'Oku hā mahino mei heni 'a e kei 'i ai pē 'a e faingamālie ke toe fakalahi 'a e ngaahi nō ke tuku atu 'e he ngaahi pangikē. 'E kei hokohoko atu pē 'a hono siofi 'e he Pangikē Pule' 'a e tupu 'i he ngaahi nō ke fakapapau'i 'e 'ikai ke 'i ai ha'ane uesia pe kaunga kovi ki he tupu faka'ekonōmika 'a e fonua'.

Na'e holo 'a e lahi e pa'anga 'e totongi fakafoki 'e he ngaahi pangikē' ki he Pule'anga' 'i he māhina 'e 6 ki 'Aokosi 2017 pea 'oku fakafuofua ke holo ai pē 'i he kaha'u vave mai', makatu'unga mei he ngaahi pa'anga tokoni fakapatiseti mo e tokoni ki he Pule'anga' 'a ia 'oku 'amanaki 'e hū mai', kae pehee foki ki he toe lelei ange 'a e tānaki pa'anga hū mai 'a e Pule'anga'. 'E kei hokohoko atu ai pe 'a hono siofi 'e he Pangikē Pule' 'a hono ngāue'aki 'o e ngaahi me'afua tu'utu'uni ngāue 'a e Pule'anga' 'i he ngaahi ta'umu'a ngāue fakapa'anga'.

Koe'uhi' ko e fakafiēmālie 'a e ngaahi fakalalakaka ki mui nī' pea mo e fakafuofua ki he kaha'u' 'i he ngaahi taumu'a ngāue fakapa'anga', tu'unga faka'ekonōmika fakalūkufua' kae pehee ki he ngaahi me'afua ki he tu'unga fakapa'anga', 'e kei hokohoko atu ai pē 'a hono ngāue'aki 'e he Pangikē Pule' 'a e ngaahi fokotu'utu'u fakapa'anga lolotonga. 'I he'ene pehee, 'e kei tu'u mateuteu ai pē 'a e Pangikē Pule' pea mo hokohoko atu 'a hono siofi mo muimui'i ofi e ngaahi fakalalakaka faka'ekonōmika fakalotofonua' mo tu'apule'anga fakatou'osi, ki ha ngaahi faka'ilonga te ne uesia 'a e tupu faka'ekonōmika e fonua'. 'E kei hokohoko atu ai pē foki ke tu'u mateuteu 'a e Pangikē Pule' ke liliu 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue fakapa'anga' 'oka fiema'u, ke tauhii e ma'uma'uluta 'a e tu'unga fakapa'anga' pea mo langa hake ha sisitemi fakapa'anga 'oku malu mo lelei ke tokoni ki he ma'uma'uluta mo e tupu faka'ekonōmika 'a e fonua'.

Ki ha ngaahi fakamatala fakaiiki kataki 'o fetu'utaki ki he:

Va'a 'Ekonōmika

Telefoni: (676) 24 057

Fekisimeili: (676) 24 201

Meili 'Elekitolōnika: nrbt@reservebank.to